

DOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2022.5\(3\).7](https://doi.org/10.37634/efp.2022.5(3).7)
УДК 330.143**Віктор Володимирович АДАМЕНКО**старший викладач, Державний торговельно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6908-6522>
e-mail: v.adamenko@knute.edu.ua**Вікторія Геннадіївна АНДРЕЄВА**к.е.н., доцент, Державний торговельно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9529-0543>
e-mail: v.andryeyeva@knute.edu.ua**Елеонора Юріївна ТЕРЕЩЕНКО**к.е.н., доцент, Державний торговельно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2272-5224>
e-mail: e.tereshchenko@knute.edu.ua**ВАЛОВА ОПЕРАЦІЙНА НОРМА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТОРГІВЛІ**

У статті обґрунтовано необхідність визначення показника валової операційної норми суб'єктів господарювання торгівлі в Україні для проведення ефективного моніторингу розвитку національної економіки та розроблення державної економічної політики, здійснення макроекономічного аналізу та міжнародних порівнянь, що забезпечить подальшу гармонізацію та уніфікацію офіційних статистичних даних України та ЄС. Здійснено розрахунок та порівняння даного показника із значеннями, які спостерігалися в ЄС. Встановлено, що даний показник в Україні є нестабільним, неоднорідним та має завищений рівень, що пов'язано з комплексом визначених чинників.

Ключові слова: валова операційна норма суб'єктів господарювання, додана вартість за витратами виробництва, витрати на персонал, обсяг реалізованої продукції, прибуток до вирахування амортизації

ВСТУП

У зв'язку з гармонізацією офіційної статистики України зі стандартами Європейського Союзу (ЄС) у контексті реалізації Договору про асоціацію перелік показників, що характеризують результати діяльності вітчизняних підприємств і публікуються у складі статистичної інформації на офіційному сайті Державної служби статистики України (ДССУ) у розділі «Економічна діяльність», підрозділі «Діяльність підприємств» [1] доповнено показником «додана вартість за витратами виробництва»¹ (*value added at factor cost*), який розраховується відповідно до методики розрахунку показника структурної статистики «Додана вартість за витратами виробництва» [2].

Цей показник належить до економічних індикаторів структурної статистики підприємств (*structural business statistics*) і є одним із трьох альтернативних показників валової доданої вартості, що обчислюється відповідно до Системи національних рахунків (СНР 2008) [3, п.п. 6.80, 6.81], разом із показниками валової доданої вартості в основних цінах та у цінах виробників. Він є показником внеску окремого виробника, галузі або сектору економіки у створення валового внутрішнього продукту (ВВП).

Зазвичай цей показник доданої вартості (не плутати з показником *enterprise value added (EVA)*, що використовується у фінансовому менеджменті, зокрема в управлінні вартістю підприємства) не цікавить менеджерів, власників та кредиторів підприємств, оскільки обчислюється на концептуальних засадах СНР 2008, що

відрізняються від засад бухгалтерського обліку та фінансової звітності, і не може мати суттєвої користі у процесі обґрунтування господарських рішень на рівні підприємства. Але він має значення для цілей розроблення державної економічної політики, моніторингу розвитку національної економіки, макроекономічного аналізу та міжнародних порівнянь, а також може використовуватися у дослідженнях особливостей окремих галузей (видів економічної діяльності), зокрема торгівлі (виду економічної діяльності «Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів», код G за КВЕД-2010) [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Оскільки показник доданої вартості за витратами виробництва визначається у грошовому вимірі, його аналітична значущість для вищезазначених цілей є обмеженою. Як показали проведені дослідження, в ЄС, на відміну від України, практикують доповнення основних показників структурної статистики підприємств відносним показником, що обчислюється на основі доданої вартості за витратами виробництва, – показником «валова операційна норма» (*gross operating rate*) [5].

Валову операційну норму обчислюють як частку від ділення валового операційного надлишку (*gross operating surplus*) – різниці між доданою вартістю за витратами виробництва та витратами на персонал – на обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) за формулою [5]:

$$GOR = \frac{VA - PC}{T}, \quad (1)$$

де *GOR* – валова операційна норма (*gross operating rate*);

VA – додана вартість за витратами виробництва (*value added at factor costs*);

PC – витрати на персонал (*personnel costs*);

¹ Запропонований офіційний переклад назви цього показника є дискусійним, оскільки нівелює те, що мова йде про створення нової вартості завдяки внеску основних виробничих факторів: землі (природних ресурсів), праці та капіталу відповідно до поглядів неокласичної економічної теорії.

T – обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) (*turn over*).

Особливістю валового операційного надлишку у чисельнику формули (1) є те, що відповідно до СНР 2008 він характеризує балансуєчу статтю рахунку утворення доходів, яку для підприємств називають валовим прибутком або доходом відповідно до термінології ДССУ; не ототожнювати з валовим прибутком, що наводиться у формі № 2 фінансовій звітності підприємств «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)», а для некорпоративних суб'єктів господарювання (фізичних осіб-підприємців, що використовують власну працю та безоплатну працю членів своїх домогосподарств) – змішаним доходом [3, п.п. 7.8, 7.9]. Саме цей валовий операційний надлишок є основою для обчислення показника «підприємницький дохід» і є для підприємств найбільш близьким до бухгалтерського прибутку [3, п.п. 7.22-7.24], а саме до показника «прибуток до ви-рахування амортизації, процентів та податків» (*earnings before interest and taxes, depreciation and amortization*), загальновідомого за аббревіатурою *EBITDA*.

МЕТА роботи – обґрунтування доцільності визначення показника валової операційної норми суб'єктів господарювання торгівлі в Україні для забезпечення подальшої гармонізації та уніфікації офіційних статистичних даних України та ЄС, отримання релевантної

інформації про вплив факторів внутрішнього та зовнішнього бізнес-середовища.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано загальнонаукові методи пізнання, аналізу і синтезу, індукції, дедукції, порівняння, системного підходу для виявлення особливостей формування операційної норми суб'єктів господарювання торгівлі в Україні, а також аналітико-статистичні методи для з'ясування причин її нестабільності, неоднорідності та завищеного рівня.

РЕЗУЛЬТАТИ

Найвні дані ДССУ дозволяють обчислити показник валової операційної норми вітчизняних суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності, починаючи з 2013 р. Динаміку цього показника та показників, що використовуються в обчисленнях за формулою (1), для суб'єктів господарювання торгівлі показано на табл. 1.

Загальні значення валової операційної норми, що наведено у табл. 1, мають відмінності для підприємств та фізичних осіб-підприємців, що показано на рис. 1.

Зі свого боку, показник валової операційної норми досить суттєво відрізняються для підприємств торгівлі різних розмірів, що показано на рис. 2 та деталізовано у табл. 2.

Таблиця 1 – Валова операційна норма суб'єктів господарювання торгівлі в Україні за період 2013-2020 рр.

[авторська розробка на основі даних [1]]

Рік	Додана вартість за витратами виробництва, млрд грн	Витрати на персонал, млрд грн	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн	Валова операційна норма, %
2013	221,6	61,9	1782,4	9,0
2014	327,0	62,4	1795,7	14,7
2015	322,8	68,6	2159,3	11,8
2016	368,0	79,2	2628,7	11,0
2017	504,2	108,3	3351,2	11,8
2018	582,2	136,2	4110,1	10,9
2019	649,3	161,8	4345,9	11,2
2020	828,2	175,8	4519,5	14,4

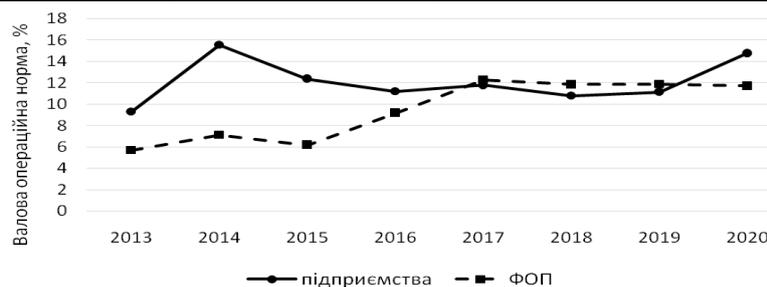

Рис. 1. Валова операційна норма суб'єктів господарювання торгівлі в Україні за період 2013-2020 рр. [авторська розробка на основі даних [1]]

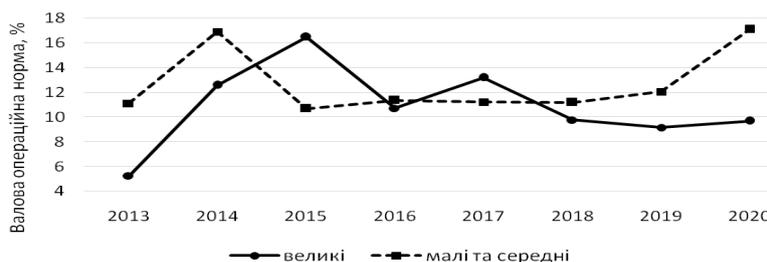

Рис. 2. Валова операційна норма підприємств торгівлі різних розмірів в Україні за період 2013-2020 рр. [авторська розробка на основі даних [1]]

Таблиця 2 – Валова операційна норма різних видів суб'єктів господарювання торгівлі в Україні за період 2013-2020 рр., % [авторська розробка на основі даних [1]]

Рік / Показник	Підприємства			Фізичні особи-підприємці
	великі	середні	малі	
2013	5,2	13,3	6,3	5,7
2014	12,6	17,4	15,9	7,1
2015	16,5	11,8	8,3	6,2
2016	10,7	13,4	7,4	9,2
2017	13,2	13,0	7,6	12,3
2018	9,8	12,0	9,4	11,8
2019	9,1	11,7	12,8	11,8
2020	9,7	10,1	30,4	11,7
Середнє значення	10,8	12,8	12,3	9,5
Середньоквадратичне відхилення	3,1	2,0	7,5	2,6
Коефіцієнт варіації	28,6	15,5	60,9	27,6

Одержані результати свідчать про те, що валова операційна норма суб'єктів господарювання торгівлі в Україні є нестабільною та неоднорідною, що пов'язано з комплексом чинників впливу, склад та механізм дії яких підлягає з'ясуванню у процесі подальших досліджень.

Найбільш нестабільним є значення валової операційної норми малих підприємств торгівлі. Його зростання більше ніж удвічі в 2020 р. неможливо пов'язати з жодним явним чинником впливу, зокрема з карантинними обмеженнями за умов пандемії коронавірусу, оскільки у решти суб'єктів господарювання (перед усім, у фізичних осіб-підприємців, які переважно є суб'єктами малого бізнесу) подібні зміни не спостерігалися.

Крім нестабільності та неоднорідності, валовій операційній нормі суб'єктів господарювання торгівлі в Україні притаманне завищене значення. Причому, воно є настільки завищеним, що наближається до значення у переробній промисловості, чого не повинно спостерігатися з огляду на економічну природу доданої вартості (рис. 3).

Як свідчить рис. 3, у 2020 р. валові операційні норми підприємств торгівлі та переробної промисловості майже зрівнялися. Оскільки суб'єкти господарювання торгівлі не спеціалізуються на виробництві нових товарів, а лише здійснюють перепродаж придбаних, таке співвідношення значень валової операційної норми слід визнати аномальним і для його пояснення здійснити додаткові дослідження.

Завищення валової операційної норми суб'єктів господарювання торгівлі в Україні можна спостерігати, якщо порівнювати зі значенням для суб'єктів господарювання торгівлі в ЄС (рис. 4).

Впродовж усього періоду дослідження, починаючи з 2013 р., показник валової операційної норми суб'єктів господарювання торгівлі в Україні приблизно вдвічі перевищував значення, які спостерігалися в ЄС (рис. 4.а).

Серед можливих причин такого завищення значення валової операційної норми суб'єктів господарювання торгівлі в Україні є:

1) спотворення статистичних даних – штучне (або помилкове) завищення показника доданої вартості за витратами виробництва;

2) заниження витрат на утримання персоналу суб'єктів господарювання через виплату заробітної плати «у конвертах» з метою ухилення від сплати єдиного

внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ);

3) завищене значення валової маржі від перепродажу товарів суб'єктами господарювання торгівлі за умов недобросовісної конкуренції.

Одразу необхідно зауважити, що друга причина, незважаючи на її найбільшу інтуїтивну правдоподібність, не пояснює аномальні міжгалузеві співвідношення, що спостерігаються в Україні (на кшталт проілюстрованого на рис. 3). Тому варто зосередитися на дослідженні першої та третьої причини.

На можливість спотворення статистичних даних вказує той факт, що значення валового операційного надлишку, про сутність якого йшлося вище у коментарі до формули (1), за вирахуванням приросту запасів товарів та послуг суттєво перевищує показник *EBITDA* підприємств торгівлі, хоча відповідно до СНР 2008 має приблизно дорівнювати (табл. 3).

Перевищення валового операційного надлишку, зменшеного на приріст запасів товарів та послуг, над показником *EBITDA* підприємств торгівлі в Україні можна вважати суттєвим тому, що воно не тільки є значно більшим за обсяги *EBITDA*, але й становить значний відсоток від ВВП країни. Зокрема, у 2020 р. це перевищення становило 9% від ВВП у фактичних цінах (376,3 / 4191,8 × 100%), а найбільшим воно було у 2014 р. – 14,6%.

Ще більш суттєвим зазначене перевищення було для усіх підприємств в Україні загалом (за усіма видами економічної діяльності разом). У 2020 р. воно становило 22,2 %, а найбільшим було також у 2014 р. – 44%. Якби опубліковані статистичні дані про додану вартість за витратами виробництва узгоджувалися з даними фінансової звітності суб'єктів господарювання, вищезазначені перевищення були б неможливими (принаймні, у такому значному обсязі).

Те, що достовірність статистичних даних від ДССУ може викликати сумніви, не є чимось екстраординарним. Відомі випадки суттєвого спотворення даних, що траплялися раніше та привертати увагу, як-от штучне збільшення оборотних активів (а саме дебіторської заборгованості) та поточних зобов'язань (а саме статті «Інші поточні зобов'язання») вітчизняних сільськогосподарських підприємств на кінець 2016 р. на суму понад 750 млрд грн, що перевищувало 30 % від ВВП у фактичних цінах.

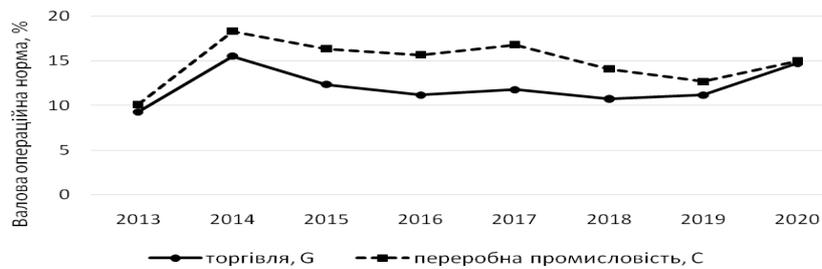

Рис. 3. Валова операційна норма підприємств торгівлі та переробної промисловості в Україні за період 2013-2020 рр. [авторська розробка на основі даних [1]]

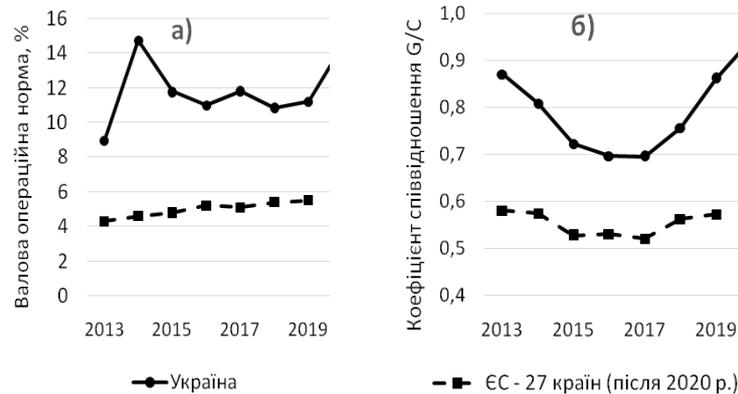

Рис. 4. Валова операційна норма суб'єктів господарювання торгівлі в Україні та ЄС за період 2013-2020 рр.²: а) абсолютне значення; б) відносне значення у порівнянні з переробною промисловістю (код С за КВЕД-2010) [авторська розробка на основі даних [1] та [3]]

Таблиця 3 – Перевищення валового операційного надлишку (GOS), зменшеного на приріст запасів товарів та послуг, над прибутком до вирахування амортизації, процентів та податків (EBITDA) підприємств торгівлі в Україні за період 2013-2020 рр., млрд грн [авторська розробка на основі даних [1]]

Рік	Валовий операційний надлишок (дохід), GOS	Приріст запасів товарів та послуг	Прибуток до вирахування амортизації, процентів та податків, EBITDA	Перевищення GOS, зменшеного на приріст запасів, над EBITDA
2013	149,9	18,1	38,0	93,8
2014	252,7	38,5	-18,2	232,4
2015	241,4	69,2	13,7	158,5
2016	266,5	62,4	50,8	153,2
2017	360,5	83,7	81,4	195,4
2018	405,2	95,1	116,5	193,5
2019	441,5	37,9	162,2	241,4
2020	599,6	96,4	126,9	376,3

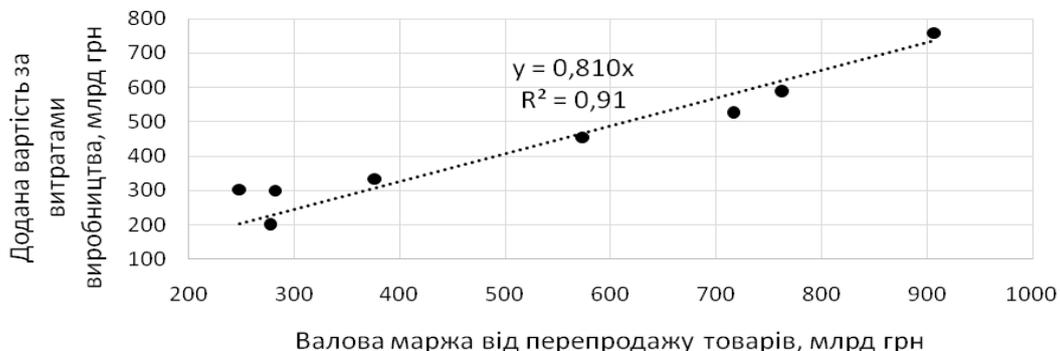

Рис. 5. Валова маржа від перепродажу товарів та додана вартість за витратами виробництва підприємств торгівлі в Україні за період 2013-2020 рр. [авторська розробка на основі даних [1]]

² З огляду на відсутність у публічному безоплатному доступі даних Євростату за 2019 та 2020 рік, на рис. 2 використано оціночні значення валової операційної норми за 2019 рік, а значення за 2020 рік немає.

Стосовно третьої зазначеної причини завищеної валової операційної норми суб'єктів господарювання торгівлі в Україні, то не виключено, що вона може бути теж пов'язаною зі спотворенням статистичних даних. За умови відсутності можливостей проведення самостійного дослідження рандомізованої вибірки суб'єктів господарювання значення валової маржі від перепродажу товарів можливо аналізувати лише на основі наявних статистичних даних. Згідно з цими даними між доданою вартістю за витратами виробництва та валовою маржею від перепродажу товарів підприємств торгівлі спостерігається суттєвий статистичний взаємозв'язок, що описує модель простої лінійної регресії (рис. 5).

Незважаючи на відносно малу кількість значень у ряді динаміки, коефіцієнт регресії у побудованій моделі (кутовий коефіцієнт у рівнянні прямої – вільний

член з рівняння прямої вилучено через його статистичну недостовірність.) є статистично значущими (р-значення не перевищує 0,01), адекватність моделі підтверджує відсутність автокореляційних залишків, умова гомоскедастичності не порушується.

Наявність такого суттєвого статистичного взаємозв'язку є аргументом на користь твердження про те, що основною причиною завищеного значення валової операційної норми суб'єктів господарювання торгівлі в Україні є саме завищене значення валової маржі від перепродажу товарів.

Проте порівняння рівня валової маржі від перепродажу товарів (у відсотках до вартості товарів та послуг, придбаних для перепродажу) з валовою операційною нормою наявності статистичного взаємозв'язку не виявило (рис. 6).

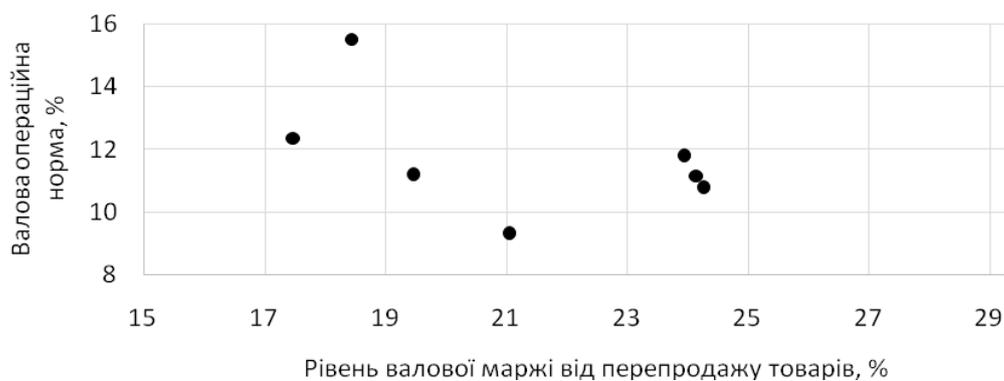

Рис. 6. Рівень валової маржі від перепродажу товарів та валова операційна норма підприємств торгівлі в Україні за період 2013-2020 рр. [авторська розробка на основі даних [1]]

Відповідно наведені розрахунки не дозволяють зробити однозначні висновки стосовно впливу завищеного значення валової маржі від перепродажу товарів на показник валової операційної норми підприємств торгівлі України, що також підтверджує недостатню достовірність статистичних даних ДССУ та доводить необхідність визначення цього показника як одного із головних індикаторів – стратегічних орієнтирів ефективності функціонування вітчизняних підприємств торгівлі.

ВИСНОВКИ

Показник валової операційної норми суб'єктів господарювання є більш аналітичним для проведення ефективного моніторингу розвитку національної економіки та розроблення державної економічної політики, проведення макроекономічного аналізу та міжнародних порівнянь. Валова операційна норма суб'єктів господарювання торгівлі в Україні є нестабільною та неоднорідною, що пов'язано з комплексом чинників

впливу, крім того даному показнику притаманне аномальне завищене значення, яке наближається до значень переробної промисловості, що є не логічним з огляду на економічну природу доданої вартості. Показник валової операційної норми суб'єктів господарювання торгівлі в Україні практично вдвічі перевищує значення, які спостерігалися в ЄС. Найбільш можливими причинами цього можуть бути завищене значення валової маржі від перепродажу товарів, спотворення (завищення) статистичних даних показника доданої вартості за витратами виробництва та «тіньові» схеми виплати заробітної плати, що знижує витрати на утримання персоналу.

Враховуючи отримані результати, можна стверджувати, що показник валової операційної норми суб'єктів господарювання торгівлі в Україні потребує подальших поглиблених наукових досліджень, зокрема з метою остаточного з'ясування причин його нестабільності, неоднорідності та завищеного рівня.

Список використаних джерел

1. Статистична інформація. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Методика розрахунку показника структурної статистики "Додана вартість за витратами виробництва". *Державний комітет статистики України*. Наказ від 22.12.2011 № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0365832-11>
3. Система національних счетов 2008 / Европейская комиссия, Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, Организация Объединенных Наций и Всемирный банк. Нью-Йорк, 2012. 827 с. ISBN 978-92-1-461028-1. URL: <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008Russian.pdf>
4. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010. *Держспоживстандарт України*. Наказ, Класифікатор

від 11.10.2010 № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text>.

5. Eurostat: database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

References

1. Statistical information of the State Statistics Service of Ukraine. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html [in Ukrainian].
2. Method of calculating the indicator of structural statistics "Value added at production costs: Approved by the Order of the State Statistics Service of Ukraine of 22.12.2011 № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0365832-11> [in Ukrainian].
3. System of National Accounts 2008 / European Commission, International Monetary Fund, Organization for Economic Co-operation and Development, United Nations and World Bank. New York, 2012. 827 p. URL: <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008Russian.pdf> [in Russian].
4. Classification of economic activities SC 009:2010: Approved by the Order of the State Committee of Ukraine for Issues of 11.10.2010 № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text> [in Ukrainian].
5. Eurostat: database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Viktor ADAMENKO

senior lecturer, State University of Trade and Economics

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6908-6522>

e-mail: v.adamenko@knute.edu.ua

Viktoriiia ANDRIEIEVA

PhD in Economics, Associate Professor, State University of Trade and Economics

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9529-0543>

e-mail: v.andryeyeva@knute.edu.ua

Eleonora TERESHCHENKO

PhD in Economics, Associate Professor, State University of Trade and Economics

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2272-5224>

e-mail: e.tereshchenko@knute.edu.ua

GROSS OPERATING RATE OF TRADE ENTITIES

Introduction. In connection with the harmonization of Ukrainian official statistics according to European Union standards, "value added at production costs" included to enterprises economic indicators. However, the accepted monetary dimension limits its analytical significance. Analysis of recent research and publications. The EU practice, unlike Ukraine, supplements the main indicators of enterprises structural statistics with a relative indicator that based on value added at production costs – the indicator "gross operating rate".

The purpose of the paper is to substantiate the feasibility of determining the gross operating rate of trade entities in Ukraine to ensure further harmonization and unification of Ukraine and the EU official statistics to obtain relevant information on the impact of internal and external business environment.

Results. The analysis showed that the gross operating rate of trade entities in Ukraine is unstable and heterogeneous; this is due to a set of influencing factors. In addition, this indicator is characterized by abnormally high values: close to the values of processing industry and almost twice the values observed in the EU.

Conclusions. The gross operating rate indicator is more analytical for effective monitoring of national economic and development of state economic policy, macroeconomic analysis and international comparisons, calculation and analysis of which allows determining the main directions of improving the relevance of statistics and optimizing domestic enterprises.

Keywords: gross operating rate, value added at factor costs, personnel costs, turn over, earnings before interest and taxes, depreciation and amortization